

УДК 631.1:330.3

JEL Classification: Q18; O13; P32

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202107006>

Я. М. ГАДЗАЛО, доктор сільськогосподарських наук, професор,
академік НААН

П. Т. САБЛУК, Ю. О. ЛУПЕНКО, В. Я. МЕСЕЛЬ-ВЕСЕЛЯК,
доктори економічних наук, професори,
академіки НААН

М. М. ФЕДОРОВ, доктор економічних наук, професор,
член-кореспондент НААН

Аграрна реформа в Україні, її наукове забезпечення, результативність

Мета статті – розкрити порядок здійснення аграрної реформи в Україні, її наукове та правове забезпечення, опрацювати організаційну схему земельної реформи, за якою здійснено реформування земельних відносин в Україні, що було покладено в основу створення господарських формувань ринкового спрямування, спроможних ефективно працювати в нових економічних умовах.

Методика дослідження. Підґрунтям для дослідження стали фундаментальні положення щодо розвитку аграрного сектору економіки в ринкових умовах, економіки природокористування та охорони земель, теорії управління сільськогосподарським виробництвом, сталого його розвитку в нових умовах господарювання, удосконалення законодавчої та нормативно-правової бази діяльності господарських формувань. Для досягнення поставленої мети використано сучасні загальнонаукові методи і прийоми дослідження.

Результати дослідження. Запровадження у виробництво наукових розробок ННЦ „Інститут аграрної економіки” з питань аграрної реформи в Україні дозволило подвоїти виробництво валової продукції сільського господарства в постійних цінах 2016 р.

Елементи наукової новизни. Розроблено теоретико-методологічні й організаційно-правові засади реформування земельних відносин та аграрного сектору економіки в Україні, розкрито сутність трансформаційних процесів у сільськогосподарському виробництві в нових умовах господарювання.

Практична значущість. Аграрна реформа дає змогу досягти зростання виробництва продукції та її ефективності. Результати дослідження можуть бути враховані при подальшому розвитку й удосконаленні нормативно-правової бази та організаційно-правових структур сільськогосподарського виробництва. Бібліогр.: 20.

Ключові слова: аграрні перетворення; форми господарювання; земельна реформа; ринок земель; паювання земель; диференціальний рентний дохід; валова продукція; абсолютний рентний дохід.

Гадзало Ярослав Михайлович – доктор сільськогосподарських наук, професор, академік НААН, президент Національної академії аграрних наук України (01010, м. Київ, вул. Михайла Омеляновича-Павленка, 9)

E-mail: prezid@naas.gov.ua

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-5028-2048>

Саблук Петро Трохимович – доктор економічних наук, професор, академік НААН, академік-секретар Відділення аграрної економіки і продовольства, Національна академія аграрних наук України (01010, м. Київ, вул. Михайла Омеляновича-Павленка, 9)

E-mail: ecopotuaan@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-8037-9545>

Лупенко Юрій Олексійович – доктор економічних наук, професор, академік НААН, директор Національного наукового центру «Інститут аграрної економіки» (03127, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10), віцепрезидент Національної академії аграрних наук України (01010, м. Київ, вул. Михайла Омеляновича-Павленка, 9)

E-mail: pd@iae.org.ua

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-6846-0300>

Месель-Веселяк Віктор Якович - доктор економічних наук, професор, академік НААН, завідувач відділу економіки регіонального розвитку та прогнозування, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (03127, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)

E-mail: mesel@iae.kiev.ua

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-2933-6523>

Федоров Микола Миколайович - доктор економічних наук, професор, член-кореспондент НААН, головний науковий співробітник відділу земельних відносин та природокористування, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (03127, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)

E-mail: solo@iae.kiev.ua

Постановка проблеми. Питання реформування в країні аграрного сектору і земельних відносин тривалий період, від 90-х років минулого століття дотепер, досліджували відомі фахівці аграрної галузі Національного наукового центру „Інститут аграрної економіки” Національної академії аграрних наук України (НААН).

За цей час опрацьовано теорію розвитку відносин власності в сільському господарстві за умов переходу до ринкових відносин, визначено необхідність зміни форми власності на землю, що передбачає її роздержавлення і приватизацію. На початковому етапі запропоновано змінити державну форму власності на колективну. Як наслідок, прийнято Постанову Верховної Ради України “Про земельну реформу” (18.12.1990 р.) [9], якою „весь земельний фонд країни, починаючи з 15 березня 1991 р., оголошено об’єктом земельної реформи”. Земельним кодексом України (18.12.1990 р.) [2] „визначено правовий режим передачі земель у довічне успадковане володіння громадянам і постійне володіння сільськогосподарським підприємствам, установам та організаціям”. З цього розпочались аграрні перетворення на селі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Передача громадянам земель у довічне успадковане володіння стала передумовою запровадження приватної власності на землю. Опрацьовувалися варіанти передачі землі громадянам у приватну власність за плату і безоплатно. Враховуючи, що за часів колективізації сільського господарства (1920-1930 рр.) землі селян були забрані у державну власність безоплатно, була внесена пропозиція повернути їх у власність селянам також безоплатно.

У 1991 р. опрацьовано проєкт прийнятого 20.12.1991 р. Закону України “Про селянське (фермерське) господарство” [16]. Ним уперше запроваджено приватну власність на землю: „безплатно земельні ділянки передаються у приватну власність громадян для ведення селянського (фермерського)

господарства у межах середньої земельної частки”. Поряд із державною, введено колективну й приватну форми власності на землю. Невдовзі (13.03.1992 р.) Верховною Радою України прийнято нову редакцію Земельного кодексу України, де передбачено державну, колективну і приватну власність на землю. Отже, розпочато формування нового фермерського укладу на селі, за якого багато країн Європи досягли перевиробництва продукції.

Постало питання про способи реалізації права приватної власності на землю. Ученими-економістами тодішнього Інституту аграрної економіки НААН було підготовлено проєкт Декрету Кабінету Міністрів України “Про приватизацію земельних ділянок”, підписаного 26.12.1992 р. [15] Прем’єр-міністром України Л. Д. Кучмою, який мав силу закону. Тут передбачалася безоплатна передача у власність громадянам земельних ділянок, наданих таким для ведення особистих підсобних господарств і присадибних ділянок.

У 1993 р. вийшла друком колективна монографія “Власність у сільському господарстві” [1] за редакцією В. В. Юрчишина і П. Т. Саблука. Цього ж року опубліковано монографію „Розвиток форм господарювання на селі” [19], у якій розглядається суть аграрної реформи в Україні, проблеми розвитку різних форм господарювання на селі, порядок реформування колгоспів, радгоспів, переробних підприємств, організації селянських (фермерських) господарств, створення агропромислових формувань, удосконалення земельних та економічних відносин між промисловим і аграрним секторами економіки країни. У цьому ж році видано Рекомендації по організації селянських (фермерських) господарств в Україні у двох частинах [17, 18], де висвітлено порядок надання фермерам земельних ділянок, плати за землю, надання кредиту, планування діяльності і бухгалтерського обліку, визначення фінансових результатів, розподілу доходу та його оподаткування. Значну

увагу приділено організації фермерських господарств: їх оптимальним розмірам, застосуванню сівозмін з укороченою ротацією в них сільськогосподарських культур, надано рекомендації щодо формування різних типів спеціалізованих фермерських господарств із визначенням їх можливої ефективності.

Особливу увагу приділено науковому обґрунтуванню подальшої долі колгоспів і радгоспів, які за своєю економічною сутністю не відповідали вимогам ринкової економіки. У результаті дійшли висновку про необхідність реформування цих господарств на основі роздержавлення в них земель, передачі їх у колективну власність із подальшим поділом на земельні частки (паї) серед членів колективних сільськогосподарських підприємств і пенсіонерів з їх числа.

З обранням у березні 1994 р. Президентом України Л. Д. Кучми першим кроком стала підготовка розділу "Аграрна політика" до його доповіді "Шляхом радикальних економічних реформ", проєкт якого підготували вчені-економісти НААН та ННЦ „Інститут аграрної економіки”. Її положення було схвалено Верховною Радою України, а Президент України подякував науковцям за роботу.

Мета статті – розкрити порядок здійснення аграрної реформи в Україні, її наукове та правове забезпечення, опрацювати організаційну схему земельної реформи, за якою здійснено реформування земельних відносин в Україні, що було покладено в основу створення господарських формувань ринкового спрямування, спроможних ефективно працювати в нових економічних умовах.

Виклад основних результатів дослідження. Реалізацію основних положень аграрної політики започатковано Указом Президента України "Про невідкладні заходи щодо прискорення земельної реформи у сфері сільськогосподарського виробництва" (10.11.1994 р.) [11], проєкт якого підготовлено вченими ННЦ „Інститут аграрної економіки”. Указом передбачено: „безплатну передачу земель у колективну власність для виробництва сільськогосподарської продукції, виходячи з того, що земля має належати тим, хто її обробляє; поділ земель, які передано у колективну власність, на земельні частки (паї), без виділення їх у натурі, і видачу документа – сертифіката на право приватної власності на земельну частку (пай); право розпорядження земельною

часткою (паєм) і безперешкодного виходу члена колективного сільськогосподарського підприємства зі своєю земельною часткою (паєм) і виділення її в натурі з видачею державного акта на право приватної власності на землю з відповідними правами розпорядження земельною ділянкою без зміни її цільового призначення”.

Відповідно до положень Указу опрацьовано організаційну схему земельної реформи, за якою здійснено реформування земельних відносин в Україні. Важливим етапом у цьому процесі виявилось паювання сільськогосподарських угідь серед працівників колективних господарств і пенсіонерів з їх числа, порядок якого врегульовано Указом Президента України "Про порядок паювання земель, переданих у колективну власність сільськогосподарським підприємствам і організаціям" (08.08.1995 р.) [14], проєкт якого підготовлено вченими-економістами ННЦ „Інститут аграрної економіки”.

Так трапилося, що на стадії встановлення порядку проходження та редакційного удосконалення згаданого Указу "Сертифікат на право приватної власності на земельну частку (пай)", назва якого визначена Указом Президента України від 10 листопада 1994 р. „Про невідкладні заходи щодо прискорення земельної реформи у сфері сільськогосподарського виробництва", було трансформовано у "Сертифікат на право на земельну частку (пай)". Випали слова „приватної власності". Це втягнуло країну в затяжний процес передачі землі у власність громадян, видачі Державних актів на землю і приводило до витрат значних сум коштів.

Із метою прискорення приватизації земель тодішній голова Державного комітету по земельних ресурсах України П. І. Гайдуцький наказом від 15 березня 1995 р. затвердив "Тимчасовий порядок проведення робіт по видачі державних актів колективним сільськогосподарським підприємствам, сільськогосподарським кооперативам, сільськогосподарським акціонерним товариствам, у тому числі створеним на базі радгоспів та інших державних сільськогосподарських підприємств, на право колективної власності на землю" [20]. Цей документ дав змогу в стислі строки провести передачу земель у колективну власність і у 1997 р. в основному завершити паювання сільськогосподарських угідь за розробленими разом із Держкомземом Тимчасовими методичними

рекомендаціями щодо формування землеволодінь і землекористувань недержавних сільськогосподарських підприємств в процесі реструктуризації існуючих господарств” (30.10.1997 р.).

Для здійснення паювання земель також опрацьовано „Методику нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення та населених пунктів”, яка затверджена постановою Кабінету Міністрів України № 213 від 23.03.1995 р. [10], та порядок її проведення, затвердженого Держкомземом, Мінсільгосппродом і УААН 27.11.1995 р., що дало змогу, залежно від грошової оцінки земель, встановлювати плату за землю, фіксований податок, плату за орендовану землю.

Через паювання сільськогосподарських угідь відбулося формування власників засобів виробництва в особі членів колективних сільськогосподарських підприємств. Вони набули право володіння, користування і розпорядження своєю власністю. Право на земельну частку (пай) стало об'єктом купівлі-продажу, дарування, міни, успадкування і застави. У журналі «Економіка АПК» опубліковано статтю «Удосконалення грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення» [4]. Матеріальною основою грошової оцінки землі визнано диференціальний рентний дохід. Його пропонувалося обчислювати в натуральних показниках (центнерах зерна), який при визначенні грошової оцінки землі переводять у вартісний вираз за внутрішніми в Україні цінами. На гірших землях, де не створюється диференціальний рентний дохід, грошова (натуральна) оцінка визначається величиною абсолютно-го рентного доходу в розмірі 1,6 ц зерна з одного гектара.

Із метою впровадження у практику законодавчих напрацювань в Інституті підготовлено „Посібник по реформуванню сільськогосподарських та переробних підприємств”, що вийшов друком у 1997 р. [5] і у 2020 р. [6]. Авторами посібника стали працівники апарату НААН, науковці ННЦ „Інститут аграрної економіки”.

Таким чином, створено науково-методичні умови для забезпечення реформування колгоспів і радгоспів у структури ринкового типу на основі приватної власності на землю в поєднанні з колективною та індивідуальною формами організації праці. Формування нових господарських структур

передбачалося без порушення цілісності земельних масивів шляхом оренди земельних ділянок (земельних часток (паїв)). Пропозиції з цього приводу вносилися Президенту України та Уряду. Було підготовлено проєкт прийнятого Указу Президента України “Про оренду землі” (23.04.1997 р.) [13], яким, крім оренди земельних ділянок, передбачалося також оренда земельних часток (паїв), що відкривало шлях до формування господарських структур ринкового спрямування. З таким підходом не погодився тодішній голова Верховної Ради О. О. Мороз, з ініціативи якого приймався Закон України “Про оренду землі” (6.10.1998 р.), що передбачає оренду земельних ділянок, тоді як оренда земельних часток (паїв) залишається не врегульованою. Це зупинило процес реформування сільськогосподарських підприємств на основі оренди земельних часток (паїв).

Разом із тим реформування аграрного сектору економіки особливо активізувалося після повторних президентських виборів у 1999 р. Вченими-економістами НААН було підготовлено проєкт прийнятого Указу Президента України “Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки” від 03.12.1999 р. [12]. Указом передбачено: „провести протягом грудня 1999 – квітня 2000 року реформування колективних сільськогосподарських підприємств на засадах поєднання приватної власності на землю та майно з колективними формами організації праці, за яких приватний підприємець бере в оренду земельні ділянки, земельні частки (паї), а також майно їхніх власників, організовує виробництво, залучаючи до праці і власників землі та майна, яким сплачує орендну плату і розраховується за виконані ними роботи.

Із прийняттям Верховною Радою України нової редакції Земельного кодексу України (25.10.2001 р.) [3] ствердилась упевненість у створенні надійного правового, організаційного та економічного середовища для реалізації громадянами прав власності на землю; освоєння механізму економічного і правового регулювання земельних відносин через оренду як земельних ділянок, так і земельних часток (паїв).

Організаційними та економічними складовими реформ стали наступні положення.

По-перше, з організаційної точки зору землю повернули у власність селянам

шляхом паювання. Для них надано право вибирати форму господарювання: працювати самому на власній землі, передавати її в оренду іншим господарям великих сільськогосподарських підприємств і там працювати, або самому працювати чи стати фермером.

Створено три моделі господарських формувань: *перша* - господарства населення, за аналогією з японською і китайською, де селянин господарює на невеликих за розмірами земельних ділянках (до 2 га). Їх можна вважати представниками малого бізнесу; *друга* - фермерські господарства, за аналогією з європейською, із розмірами від 10 до 100-150 га. В Україні налічується понад 32,8 тис. фермерських господарств із середнім розміром землекористування близько 84 га; і *третья* - сільськогосподарські підприємства, за аналогією з американською моделлю, де розміри господарств знаходяться в межах 1-2 тис. га і більше. Таких господарств у нас налічується 7,5 тис., які обробляють понад половину сільськогосподарських угідь України. Сьогодні можна констатувати, що в теперішніх сільськогосподарських підприємствах, порівняно з колгоспами і радгоспами 1990 р., продуктивність праці та прибутковість у рази вищі. Отже, створено організаційний фундамент виробництва.

По-друге, методологічна спрямованість реформи полягає в тому, щоб вільний громадянин вільної України мав право вільно вибирати сферу своєї діяльності. Так воно і склалося. Чинне законодавство дозволяє власникам землі вибирати чи бути фермером, чи вести особисте селянське господарство, чи передавати в оренду землю дбайливому господареві.

По-третьє, ніхто не заперечує організаційних переваг великих господарств. Проте мобільніші саме фермерські та особисті селянські господарства населення, що здатні швидко перебудовуватися відповідно до змін ринкових умов. Вони виробляють трудомістку продукцію. Необхідно, щоб ці форми господарювання співпрацювали і кожна з них виконувала свої функції. Протиставляти їх немає сенсу.

По-четверте, особисті селянські господарства населення, без великих додаткових капітальних вкладень, не допустили значного, як у сільськогосподарських підприємствах, спаду виробництва продукції. Результати їхньої доцільності переконливі: у 2016 р.,

використовуючи 43% сільськогосподарських угідь, господарства населення виробили 49,3% валової продукції сільського господарства, з них рослинництва - 45, тваринництва - 52,8%, за беззбитковості таких господарств. Це - реалії, що мають враховуватися. Проте стверджувати, що господарства населення здатні забезпечити продовольчі потреби країни в повному обсязі наразі неправильно. Адже зростає кількість людей похилого віку, практично не поліпшується ситуація з механізацією трудових процесів на селі. Тобто, необхідно опрацювати науково обґрунтовані пропорції розвитку різних форм господарювання, економічно підтримувати такі господарства, створивши для них сприятливі умови оподаткування, а не навпаки, як пропонують окремі науковці і керівники великих господарств.

Отже, з організаційної точки зору аграрною реформою запроваджено приватну власність на землю, проведено роздержавлення земель з передачею їх у власність колективним сільськогосподарським підприємствам і громадянам; розпайовано землі колективних сільськогосподарських підприємств між працівниками і пенсіонерами з їх числа, створено сільськогосподарські підприємства ринкового спрямування, працюють фермерські господарства, розвиваються, за класифікацією Держстату, господарства населення.

За реформування аграрного сектору економіки одержано позитивні результати.

У 2019-му проти 1999 р. обсяг валової продукції у постійних цінах 2016 р. збільшено з 329,4 до 681 млрд грн, або на 351,6 млрд грн більше, що дає можливість посилити інвестування аграрного сектору для подальшого розвитку. Виробництво зерна досягло 75,1 млн т проти 24,5 млн т у 2000 р. і 51 млн т - у 1990 р. Зросла економічна ефективність реорганізованих сільськогосподарських підприємств. Якщо у 1990 р. в колгоспах і радгоспах України, без дотацій, рівень рентабельності реалізованої продукції рослинництва і тваринництва становив 20,9%, то у 2016 р. у господарствах ринкового типу він зріс до 37,3 %, а тваринництво із збиткового (-4,1%) стало прибутковим, забезпечивши 7,7-відсотковий рівень рентабельності.

Особливого значення в аграрній реформі набуває питання формування і запровадження ринку сільськогосподарських

земель. З огляду на економічні умови, що склалися в Україні, важливим напрямом у формуванні ринку землі має бути включення її вартості в економічний оборот, визнавши таку капіталом, щоб нарівні з іншими засобами виробництва вона стала прибуткоутворюючим фактором. Це дасть змогу збільшити кошти для ефективного господарювання. Впровадження купівлі-продажу землі, земельних часток (паїв) неминуче матиме спекулятивно-тіньовий характер, що призведе до швидкого обезземелення більшості селян-працівників, сільськогосподарських підприємств, які становлять основну частину потенційних продавців земель, а також зменшення площ землекористування сільськогосподарських підприємств, що досягли значних позитивних зрушень порівняно з колишніми колгоспами і радгоспами. Закон України „Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення” [7] прийнято без проведення референдуму, без згоди селян. Крім того, значну частину коштів селян буде спрямовано на купівлю землі, а не на розвиток виробництва, а одержані кошти від продажу землі в умовах інфляції обезціняться. Тому, за нинішньої економічної ситуації, запровадження купівлі-продажу земельних ділянок має здійснюватись з урахуванням інфляційного чинника.

На цьому етапі прийнятним рішенням має бути запровадження ринку оренди земельних ділянок і земельних часток (паїв), що сприятиме руху землі до ефективнішого господаря. Потребує удосконалення й кредитна політика, адже залучення кредитних ресурсів новим приватним господарем, який працює на орендованій землі, практично неможливе, оскільки об'єктом застави розпоряджається не орендар, а власник. Тому було б доцільно ввести порядок застави не земельної ділянки, а права оренди земельної ділянки. У разі невиконання зобов'язань перед кредитором орендар втрачає право оренди, яке переходить банківській установі, яка у свою чергу може його передати (продати) іншому, ефективнішому господареві, а право власності залишається за селянином-власником.

Купівлю-продаж, як атрибут ринкової економіки, слід впроваджувати поступово, ввести окремі обмеження як для продавців, так і покупців землі.

І, *нарешті*, варто визнати беззаперечним той факт, що будь-яка власність або раціональна господарська структура не зможе працювати ефективно без надійного економічного механізму господарювання, до якого належать ціна, кредит, податки. На жаль, у період реформування та й тепер ні ціновий, ні кредитний, ні податковий механізми не сприяють розвитку сільського господарства.

Так, низькі ціни на продукцію сільського господарства, особливо тваринництва, які не відповідали вартості виробленої продукції, й високі ціни на товари, роботи і послуги, що споживає сільське господарство, призвели до втрати його купівельної спроможності для придбання матеріально-технічних ресурсів, необхідних для розширеного відтворення виробництва. За 1991-2012 рр. відзначено 8-разовий диспаритет цін на сільськогосподарську продукцію і продукцію промисловості, яка надходить до села, внаслідок чого сільське господарство за цей період втратило понад трильйон гривень доходу.

Саме у цьому криється головна причина, що спровокувала кризовий стан у сільському господарстві, а не в тому, що селянин став власником землі. Спад виробництва продукції в сільськогосподарських підприємствах розпочався з 1991 р., ще задовго до паювання землі у 1995-1996 рр. Отже, ні паювання, ні формування власника землі, як про це твердили антиреформаторські сили, є причиною спаду, а зниження заінтересованості сільськогосподарського товаровиробника через спад цін на продукцію, які не відповідали її вартості та не завжди відшкодували навіть витрати на виробництво. Зараз ця ситуація виправляється на користь продукції сільського господарства.

Держава має забезпечити однакові умови господарювання для всіх галузей національного господарства за допомогою показника норми прибутку (прибутку на авансований у виробництво капітал, включаючи вартість землі). Тільки через досягнення ринкової ціни до показника норми прибутку, яка за проведеними розрахунками має знаходитися в межах 43-45%.

Висновки. З огляду на пройдений шлях реформування аграрного сектору економіки України, спираючись на його оцінку селянами, можна зробити наступні висновки:

- *перший* - аграрна реформа серед інших складових економічної реформи України була науково обґрунтованою, теоретично

дослідженою, нормативно врегульованою, практично впровадженою і результативною;

- *другий* – відпрацьована власна модель реформування земельних відносин;

- *третій* – 6,9 млн селян стали власниками 27 млн га сільськогосподарських угідь, створено підґрунтя для формування на селі середнього класу за рахунок дрібних земельних власників і господарів, які довели свою високу дієздатність;

- *четвертий* – збулися споконвічні прагнення селян. Вони стали власниками землі, яка збережена за селянами. А якби не так, то земля опинилася б у власності невеликої кількості господарів, як це сталося з об'єктами промисловості;

- *п'ятий* – селяни-власники земельних часток (паїв) соціально захищені своєю власністю. За рахунок орендної плати за орендовану землю вони мають постійні додаткові доходи, що слугує значною підтримкою у зростанні їх добробуту. Проведене підвищення нормативної грошової оцінки земель за методикою, розробленою науковцями ННЦ «Інститут аграрної економіки», дасть змогу збільшити доходи селян від оренди;

- *шостий* – створено багатоукладність виробництва на селі. Замість домінуючої колгоспно-радгоспної системи функціонують різні форми господарювання, що ґрунтуються на приватній власності на землю у поєднанні з індивідуальною, сімейною і колективною формами організації праці. Ство-

рені господарські структури, які можна віднести до малого, середнього і великого бізнесу;

- *сьомий* – сформовані у 2000 р. нові сільськогосподарські підприємства ринкового спрямування в організаційному аспекті, за підвищення мотивації праці, мають ширші можливості й перспективи, ніж колишні колгоспи і радгоспи;

- *восьмий* – відбулися позитивні соціальні зрушення. Власник може вільно розпоряджатися землею: створювати власне господарство, передавати землю в оренду, змінювати орендаря, передавати у спадщину, працювати в господарському формуванні, якому передані земля та майно в оренду. Як власник землі, він обирає керівника новоствореного підприємства і впливає на те, щоб земля оброблялася ефективнішим господарем, чого не могло бути за колгоспно-радгоспної системи.

Усе це являє собою основу забезпечення ефективного ведення сільського господарства в Україні. Проте проблеми удосконалення економічних умов функціонування сільськогосподарського виробництва далекі від свого вирішення. Необхідно удосконалити економічний механізм господарювання: ціни, податки, кредитування, дотаційну політику, міжгалузеві економічні відносини, щоб усі галузі і сфери діяльності в економіці країни мали однакові економічні умови для розширеного відтворення виробництва.

Список бібліографічних посилань

1. Відносини власності на землю. *Власність у сільському господарстві* / [В. В. Юрчишин, П. Т. Саблук, В. Я. Месель-Веселяк, М. М. Федоров та ін.]; за ред. В. В. Юрчишина, П. Т. Саблука. Київ : Урожай, 1993. 349 с., С. 241-260.
2. Земельний кодекс України від 18.12.1990 р. № 561-XII. URL : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/561-12>.
3. Земельний кодекс України від 25.10.2001 р. №2768-3. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/561-12>
4. Месель-Веселяк В. Я., Федоров М. М. Удосконалення грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення. *Економіка АПК*. 2002. № 8. С. 10-16.
5. Посібник по реформуванню сільськогосподарських та переробних підприємств / за ред. П. Т. Саблука, В. Я. Месель-Веселяка. Київ : ІАЕ, 1997. 647 с.
6. Посібник по реформуванню сільськогосподарських та переробних підприємств / за ред. П. Т. Саблука, В. Я. Месель-Веселяка. Київ : ІАЕ, 2000. 660 с.
7. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення : Закон України від 31.03.2020 р. №552-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/552-20>.
8. Про доповідь Президента України „Про основні засади економічної та соціальної політики”, (Розділ 5 “Аграрна політика”) : Постанова Верховної Ради України від 19 жовтня 1994 року N 216/94-ВР. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show>.

References

1. Yurchyshyn, V.V., Sabluk, P.T., Mesel-Veseliak, V.Ya., Fedorov, M.M., et al. (1993). Vidnosyny vlasnosti na zemliu. Vlasnist u silskomu hospodarstvi [Land ownership relations. Property in agriculture]. V.V. Yurchyshyn, P.T. Sabluk (Ed.). Kyiv : Urozhai (pp. 241-260) [In Ukrainian].
2. Zemelnyi kodeks Ukrainy vid 18.12.1990 r. # 561-XII [Land Code of Ukraine of 18.12.1990 No. 561-XII]. Retrieved from : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/561-12> [In Ukrainian].
3. Zemelnyi kodeks Ukrainy vid 25.10.2001 r. # 2768-3 [Land Code of Ukraine of October 25, 2001 No. 2768-3]. Retrieved from : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/561-12> [In Ukrainian].
4. Mesel-Veseliak, V.Ya. & Fedorov, M.M. (2002). Udokonalennia hroshovoi otsinky zemel silskohospodarskoho pryznachennia [Improving the monetary valuation of agricultural land]. *Ekonomika APK*, 8, pp. 10-16 [In Ukrainian].
5. Sabluk, P.T., Mesel-Veseliak, V. Ya., et al. (1997). Posibnyk po reformuvanniu silskohospodarskykh ta pererobnykh pidpriemstv [Guide to reforming agricultural and processing enterprises]. P.T. Sabluk, V.Ya. Mesel-Veseliak (Ed.). Kyiv : IAE [In Ukrainian].
6. Sabluk, P.T., Mesel-Veseliak, V.Ya., et al. (2000). Posibnyk po reformuvanniu silskohospodarskykh ta pererobnykh pidpriemstv [Guide to reforming agricultural and processing enterprises]. P.T. Sabluk, V.Ya. Mesel-Veseliak (Ed.). Kyiv : IAE [In Ukrainian].

9. Про земельну реформу : Постанова Верховної Ради України від 18.12.1990 р. №563-XII. URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/563-12>.

10. Про методику нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення та населених пунктів : Постанова Кабінету Міністрів України від 23.03.1995 р. № 213. URL : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/213-95-p>.

11. Про невідкладні заходи щодо прискорення земельної реформи у сфері сільськогосподарського виробництва : Указ Президента України від 10.11.1994 р. № 666/94. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/793-94>.

12. Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки : Указ Президента України від 3.12.1999 р. URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1529/99>.

13. Про оренду землі : Указ Президента України від 23.04.1997 р. № 367/97. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/367/97>.

14. Про порядок паювання земель, переданих у колективну власність сільськогосподарським підприємствам і організаціям : Указ Президента України від 8.08.1995 р. № 720/95. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/720/95>.

15. Про приватизацію земельних ділянок : Декрет Кабінету Міністрів України від 26.12.1992 р. № 15-92. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/15-92>.

16. Про селянське (фермерське) господарство : Закон України від 20.12.1991 р. № 2009 XII. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2009-12>.

17. Рекомендації по організації селянських (фермерських) господарств в Україні (1 частина) / [Саблук П. Т., Месель-Веселяк В. Я., Федоров М. М., Гайдучький П. І. та ін.] ; за ред. П. Т. Саблука, В. Я. Месель-Веселяка. Київ : ІАЕ УААН, 1993. 120 с.

18. Рекомендації по організації селянських (фермерських) господарств в Україні (2 частина) / [Саблук П. Т., Месель-Веселяк В. Я., Федоров М. М., Гайдучький П. І. та ін.] ; за ред. П. Т. Саблука, В. Я. Месель-Веселяка. Київ : ІАЕ УААН, 1993. 356 с.

19. Kilnitska, O., Starunska, L., & Pereuda, S. (2020). Personnel safety of agricultural enterprises of Ukraine: assessment and directions of provision. *Scientific Horizons*, 23(11), 70-80. doi: 10.48077/scihor.23(11).2020.70-80.

20. Тимчасовий порядок проведення робіт по видачі державних актів колективним сільськогосподарським підприємствам, сільськогосподарським кооперативам, сільськогосподарським акціонерним товариствам, у тому числі створеним на базі радгоспів та інших державних сільськогосподарських підприємств, на право колективної власності на землю : Наказ Державного комітету України по земельних ресурсах від 15.03.1995 р. № 18. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0063-95#Text>.

7. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo umov obihu zemel silskohospodarskoho pryznachennia : Zakon Ukrainy vid 31.03.2020 r. # 552-IX [On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Concerning the Conditions of Circulation of Agricultural Lands: Law of Ukraine of March 31, 2020 No. 552-IX]. Retrieved from : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/552-20> [In Ukrainian].

8. Pro dopovid Prezidenta Ukrainy „Pro osnovni zasady ekonomichnoi ta sotsialnoi polityky”, (Rozdil 5 “Ahrarna polityka”) : Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy vid 19 zhovtnia 1994 roku # 216/94-VR [On the Report of the President of Ukraine “On the Basic Principles of Economic and Social Policy” (Chapter 5 “Agrarian Policy”): Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine of October 19, 1994 No. 216/94-VR]. Retrieved from : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/> [In Ukrainian].

9. Pro zemelnu reformu : Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy vid 18.12.1990 r. # 563-XII [On land reform: Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine of December 18, 1990 No. 563-XII]. Retrieved from : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/563-12> [In Ukrainian].

10. Pro metodyku normatyvnoi hroshovoi otsinky zemel silskohospodarskoho pryznachennia ta naselenykh punktiv : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 23.03.1995 r. # 213 [On the methodology of normative monetary valuation of agricultural lands and settlements: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of March 23, 1995 No. 213]. Retrieved from : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/213-95-p>. [In Ukrainian].

11. Pro nevidkladni zakhody shchodo pryskorennia zemelnoi reformy u sferi silskohospodarskoho vyrobnytstva : Ukaz Prezidenta Ukrainy vid 10.11.1994 r. # 666/94 [On urgent measures to accelerate land reform in the field of agricultural production: Decree of the President of Ukraine of 10.11.1994 No. 666/94]. Retrieved from : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/793-94> [In Ukrainian].

12. Pro nevidkladni zakhody shchodo pryskorennia reformuvannia ahrarnoho sektora ekonomiky : Ukaz Prezidenta Ukrainy vid 3.12.1999 r. [On urgent measures to accelerate the reform of the agricultural sector of the economy: Decree of the President of Ukraine of 3.12.1999]. Retrieved from : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1529/99> [In Ukrainian].

13. Pro orendu zemli : Ukaz Prezidenta Ukrainy vid 23.04.1997 r. # 367/97 [On land lease: Decree of the President of Ukraine of 23.04.1997 No. 367/97]. Retrieved from : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/367/97> [In Ukrainian].

14. Pro poriadok paiuvannia zemel, peredanykh u kolektyvnu vlasnist silskohospodarskym pidpriemstvam i orhanizatsiiam : Ukaz Prezidenta Ukrainy vid 8.08.1995 r. # 720/95 [On the procedure for distribution of lands transferred to collective ownership to agricultural enterprises and organizations: Decree of the President of Ukraine of August 8, 1995 No. 720/95]. Retrieved from : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/720/95> [In Ukrainian].

15. Pro pryvatyzatsiiu zemelnykh dilianok : Dekret Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 26.12.1992 r. # 15-92 [On privatization of land plots : Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine of December 26, 1992 No. 15-92]. Retrieved from : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/15-92> [In Ukrainian].

16. Pro selianske (fermerske) hospodarstvo : Zakon Ukrainy vid 20.12.1991 r. # 2009 XII [On the peasant (farmer) farm: Law of Ukraine of 20.12.1991 No. 2009 XII]. Retrieved from : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2009-12> [In Ukrainian].

17. Sabluk, P.T., Mesel-Veseliak, V.Ya., Fedorov, M.M., Haidutsyki, P.I., et al. (1993). Rekomendatsii po orhanizatsii selianskykh (fermerskykh) hospodarstv v Ukraini (1 chastyna) [Recommendations for the organization of peasant (farmer) farms in Ukraine (1 part)]. P.T. Sabluk, V.Ya. Mesel-Veseliak (Ed.). Kyiv : IAE UAAAN [In Ukrainian].

18. Sabluk, P.T., Mesel-Veseliak, V.Ya., Fedorov, M.M., Haidutsyki, P.I., et al. (1993). Rekomendatsii po orhanizatsii selianskykh (fermerskykh) hospodarstv v Ukraini (2 chastyna) [Recommendations for the organization of peasant (farmer) farms in Ukraine (part 2)]. P.T. Sabluka, V.Ya. Mesel-Veseliaka (Ed.). Kyiv : IAE UAAAN [In Ukrainian].

19. Kilnitska, O., Starunska, L., & Pereuda, S. (2020). Personnel safety of agricultural enterprises of Ukraine: assessment and directions of provision. *Scientific Horizons*, 23(11), 70-80. doi: 10.48077/scihor.23(11).2020.70-80.

20. Tymchasovi poriadok provedennia robot po vydachi derzhavnykh aktiv kolektyvnym silskohospodarskym pidpriemstvam, silskohospodarskym kooperatyvam, silskohospodarskym aktsionernym tovarystvam, u tomu chysli stvorenym na bazi radhospiv ta inshykh derzhavnykh silskohospodarskykh pidpriemstv, na pravo kolektyvnoi vlasnosti na zemliu : Nakaz Derzhavnogo Komitetu Ukrainy po zemelnykh resursakh vid 15.03.1995 r. # 18 [Temporary procedure for issuing state acts to collective agricultural enterprises, agricultural cooperatives, agricultural joint-stock companies, including those established on the basis of state farms and other state agricultural enterprises, for the right of collective ownership of land: Order of the State Committee of Ukraine on land resources of 15.03.1995 No. 18]. Retrieved from : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0063-95#Text> [In Ukrainian].

Hadzalo Ya. M., Sabluk P. T., Lupenko Yu. O., Mesel-Veseliak V. Ya., Fedorov M. M. Agrarian reform in Ukraine, its scientific support, effectiveness

The purpose of the article is to reveal the procedure of agrarian reform in Ukraine, its scientific and legal support, to work out the organizational scheme of land reform, which reformed land relations in Ukraine, which was the basis for creating market-oriented economic formations capable of working effectively in new economic conditions.

Research methods. The basis for the study were the fundamental provisions for the development of the agricultural sector of the economy in market conditions, economics of nature and land protection, the theory of agricultural production management, sustainable development in new economic conditions, improving the legislative and regulatory framework of economic entities. To achieve this goal, modern general scientific methods and research techniques are used.

Research results. The introduction into production of scientific developments of the NSC "Institute of Agrarian Economics" on the agrarian reform in Ukraine made it possible to double the production of gross agricultural output at constant prices 2016

Scientific novelty. The theoretical, methodological and organizational and legal foundations of reforming land relations and the agricultural sector of the economy in Ukraine have been developed, the essence of transformation processes in agricultural production in the new economic conditions has been revealed.

Practical significance. Agrarian reform makes it possible to achieve an increase in production and its efficiency. The research results can be taken into account in the further development and improvement of the regulatory framework and organizational and legal structures of agricultural production. Refs.: 20.

Keywords: agrarian transformations; forms of management; land reform; land market; land distribution; differential rental income; gross output; absolute rental income.

Hadzalo Yaroslav Mykhailovych - doctor of agricultural sciences, professor, academician of NAAS, the president of National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine (9, M. Omelianovycha-Pavlenka St., Kyiv, 01010)

E-mail: prezid@naas.gov.ua

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-5028-2048>

Sabluk Petro Trokhymovych - doctor of economic sciences, professor, academician of NAAS, academician-secretary of the department of agricultural economics and food, National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine (9, M. Omelianovycha-Pavlenka St., Kyiv, 01010)

E-mail: economuaan@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-8037-9545>

Lupenko Yurii Oleksiiiovych - doctor of economic sciences, professor, academician of NAAS, director of National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony St., Kyiv, 03127), vice-president of the National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine (9, M. Omelianovycha-Pavlenka St., Kyiv, 01010)

E-mail: pd@iae.org.ua

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-6846-0300>

Mesel-Veseliak Viktor Yakovych - doctor of economic sciences, professor, academician of NAAS, head of the department of regional development and forecasting, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony St., Kyiv, 03127)

E-mail: mesel@iae.kiev.ua

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-2933-6523>

Fedorov Mykola Mykolaiovych - doctor of economic sciences, professor, corresponding member of NAAS, chief research fellow of the department of land relations and nature management, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony St., Kyiv, 03127)

E-mail: solo@iae.kiev.ua

Гадзало Я. М., Саблук П. Т., Лупенко Ю. А., Месель-Веселяк В. Я., Фёдоров Н. Н. Аграрная реформа в Украине, её научное обеспечение, результативность

Цель статьи - раскрыть порядок осуществления аграрной реформы в Украине, её научное и правовое обеспечение, отработать организационную схему земельной реформы, по которой осуществлено реформирование земельных отношений в Украине, что было положено в основу создания хозяйственных формирований рыночного направления, способных эффективно работать в новых экономических условиях.

Методика исследования. Основой исследования стали фундаментальные положения по развитию аграрного сектора в рыночных условиях, экономики природопользования и охраны земель, теории управления сельскохозяйственным производством, устойчивого его развития в новых условиях хозяйствования, совершенствования законодательной и нормативно-правовой базы деятельности хозяйственных формирований. Для достижения поставленной цели использованы современные общенаучные методы и приемы исследования.

Результаты исследования. Внедрение в производство научных разработок ННЦ "Институт аграрной экономики" по вопросам аграрной реформы в Украине позволило удвоить производство валовой продукции сельского хозяйства в постоянных ценах 2016 года.

Элементы научной новизны. Разработаны теоретико-методологические и организационно-правовые основы реформирования земельных отношений и аграрного сектора экономики в Украине, раскрыта сущность трансформационных процессов в сельскохозяйственном производстве в новых условиях хозяйствования.

Практическая значимость. Аграрная реформа позволяет добиться роста производства продукции и её эффективности. Результаты исследования могут быть учтены при дальнейшем развитии и совершенствовании нормативно-правовой базы и организационно-правовых структур сельскохозяйственного производства. Библиогр.: 20.

Ключевые слова: аграрные преобразования; формы хозяйствования; земельная реформа; рынок земель; паевание земель; дифференциальный рентный доход; валовая продукция; абсолютный рентный доход.

Гадзало Ярослав Михайлович – доктор сельскохозяйственных наук, профессор, академик НААН, президент Национальной академии аграрных наук Украины (01010, г. Киев, ул. Михаила Омеляновича-Павленко, 9)

E-mail: prezid@naas.gov.ua

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-5028-2048>

Саблук Пётр Трофимович – доктор экономических наук, профессор, академик НААН, академик-секретарь Отделения аграрной экономики и продовольствия, Национальная академия аграрных наук Украины (01010, г. Киев, ул. Михаила Омеляновича-Павленко, 9)

E-mail: economuaan@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-8037-9545>

Лупенко Юрий Алексеевич – доктор экономических наук, профессор, академик НААН, директор Национального научного центра «Институт аграрной экономики» (03127, г. Киев, ул. Героев Оборона, 10), вице-президент Национальной академии аграрных наук Украины (01010, г. Киев, ул. Михаила Омеляновича-Павленко, 9)

E-mail: pd@iae.org.ua

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-6846-0300>

Месель-Веселяк Виктор Яковлевич – доктор экономических наук, профессор, академик НААН, заведующий отделом экономики регионального развития и прогнозирования, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (03127, г. Киев, ул. Героев Оборона, 10)

E-mail: mesel@iae.kiev.ua

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-2933-6523>

Федоров Николай Николаевич – доктор экономических наук, профессор, член-корреспондент НААН, главный научный сотрудник отдела земельных отношений и природопользования, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (03127, г. Киев, ул. Героев Оборона, 10)

E-mail: solo@iae.kiev.ua

Стаття надійшла до редакції 11.05.2021 р.

Фахове рецензування: 24.05.2021 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Гадзало Я. М., Саблук П. Т., Лупенко Ю. О., Месель-Веселяк В. Я., Федоров М. М. Аграрна реформа в Україні, її наукове забезпечення, результативність. *Економіка АПК*. 2021. № 7. С. 6 – 15. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202107006>

Hadzalo, Ya.M., Sabluk, P.T., Lupenko, Yu.O., Mesel-Veseliak, V.Ya. & Fedorov, M.M. (2021). Agrarian reform in Ukraine, its scientific support, effectiveness]. *Ekonomika APK*, 7, pp. 6 – 15 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202107006>

*